

כדבר מה שהעידו אנשים אחדים על עצמם שחברו שירים בחלומם; האם אפשר הדבר?

אומר שתשובה זו דורשת שנאריך ונרחיב בה הדבור יותר ממה שנאה למאמר כזה, אבל אני אביא רק חלק מן הענין ואומר: שינה ויקיצה הם שני מצבים הבאים בסרוגין על הגוף. השינה היא כשהנפש פוסקת מלהשתמש בחושים לגמרי (הגוף ינוח מעמל התנועות הרצוניות), ומשתמשת היא בכחות המחשבה והדמיון והכחות הטבעיים יותר ממה שהיא משתמשת בהם בשעת היקיצה. אז תתקבצנה התנועות בתוך הגוף פנימה והחם והאדים מן הגוף יעלו ויתרכזו בראש וימלאו את הצינורות שבו וימלאו את החלולים שבמוח. אז יחלש החוש, והכחות הטבעיים יכנסו פנימה ויכסו על הרוח הנפשית וימנעו אותה מפעולות החוש והתנועה. ולפיכך תהיה השינה שביתת החושים מפעולותיהם שבשבילן נוצרו. וכאשר הכחות הטבעיים יכנסו אצל הנפש, ישבת הגוף; וכאשר ישבת הגוף, כשאינו חולה, ישבתו החושים. אז ישוב החוש המשתתף ויקיף את צורות הדברים, הנראים במצב היקיצה הגופנית, בראיה רוחנית. והדברים שהאדם ראה במצב היקיצה כשהם מתנועעים נראים לו במצב השינה¹ כעומדים בלי תנועה. ובמצב העמידה הם יותר נאים ויפים מאשר בשעה שהם מתנועעים.

אמר גלינוס: "הנפש בשעת השינה, כשהיא נוטה לעמק הגוף ומתרחקת מן החושים שבחוץ, יסוב דמיונה על הדברים שראתה במצב היקיצה. ולפיכך ידמה האדם בשנתו, כשנפשו מלאה ערבוביות המכבידות עליה, כאלו ישא משא כבד. ולהפך, כשגופו קל ונקי ידמה שהוא יעוף. כיוצא בזה בנוגע לתאווה, כשיראה קרי: כשהזרע רב ותאותו עזה, יצייר לו בדמיונו את מי שיאהב ויחמוד" בעניין ההקדמה הזאת כבר האריכו הפילוסופים, ביחוד אריסטוטלס במאמרו על החושים והמוחשים ובמאמר

¹ בפנים הכ"י, 'המצייר' תחת, 'השינה', ותוקן כראוי על הגליון.

השני שדבר בו על חכמת החלומות והעבודה. אולם אני רק ארמוז על דברים אחדים מהם. הפילוסופים סוברים שכל כחות הנפש המדברת תלויים זה בזה, כלומר, הם עוזרים זה לזה. למשל, השמירה והזכרון נופלים על דבר שעבר והוחש בחושים קודם לכן, כגון על-ידי שמיעה או ראייה או שהושגו על-ידי יתר החושים. ומשום שהדבר כך, החושים מובילים תחלה אל הכח המצייר, אחר-כך אל המחשבה, ואחר-כך אל הזכרון. הכח החושב יבחין בין הענין והצורה, ואחר-כך יקבל הכח הזוכר את ענין הדבר. הכח המצייר יקיף את תמונת הדבר וצורתו, והכח הזוכר יקיף את ענין הדבר באמצעות ההבחנה. שהרי הזכרון לא יזכור יותר ממה שנשכח, וזה יעלה לו על-ידי ההבחנה שהבחין הכח החושב. החלומות הם ציורים שכליים נראים, משום שהם מושגים בחושים הפנימיים. בספרי הנבואה ובספורי הנביאים עליהם השלום נמצאים הרבה דברים על החלומות שהנם ידועים ומפורסמים.

יש שני מיני חלומות, חלום אמת וחלום שקר. הראשון בא מן השכל והנפש המדברת, המתנועעת תנועה תמידית ומובילה אל הדברים ההווים. שהרי הצורות המיוחדות רק לשכל הן צורות רוחניות (היוצאות מגדר הצורות הגשמיות הנראות בהקיץ כמו מבעד הערפל והמסך), ולפיכך הן עדינות ובהירות יותר. ובשביל זה השוו אותן הקדמונים לצורות השמימיות. המין השני הם החלומות הבטלים הבאים מן החוש המשתתף. החוש הזה נקרא משתתף, משום שהוא מקבל מן החוש הגשמי, כלומר – הראות, את גשמיות הדברים ויוביל אותה אל החוש הרוחני, כלומר, הכח המצייר, בפנים המוח. החכמים סוברים שחלומות שוא אינם יוצאים מן הנפש המדברת ולא מן הכח החושב, אלא מן החוש המשתתף והכח המצייר. אם החלום בא להם מצד המוחש הוא דמיון שוא ובטל. אבל חלום אמת בא מן הכחות השכליים. והדבר הוא כך: כאשר השכל ירצה לגלות לנפש דבר שהבורא יתעלה הודיע אותו ולהראות אותה את הצורות הרוחניות והדבורים הרוחניים שיש לו, אז יהיה השכל המתוך בין האלהים יתעלה ובין הנפש. מן הדברים הללו נראה שחלומות שהגם מפאת המוחשים אין להם שום כונה. והחלומות הבאים כאשר תחדל פעולת החושים והגוף ינוח (אכן השינה אינה מפסקת את כחות הנפש; להפך, הם נעשים אז ערים ונקיים יותר, משום שהם רחוקים מן המוחשים הגשמיים)

— על חלומות כאלה כתוב²: "בחלום חזיון לילה בנפל תרדמה על אנשים בתנומות עלי משכב", "בחלום אדבר בו"³. ועל חלומות שוא כתוב⁴: "כחלום יעוף ולא ימצאהו", "וחלמות השוא ידברו"⁵. אחד מחכמי אומתנו אמר שיש ארבע מיני חלומות: האחד הוא המוחש לנפש, כלומר, שהנפש חשה את החלום בעצמה וכחותיה וחושיה הפנימיים, והוא בא לה מן הבורא (יתעלה ויתרומם) בנוגע לדברים ההווים, בלי אמצעות החושים הגשמיים. השני הוא כח אלהי המניע את הנפש לדעת את הדברים ההווים השכליים. השלישי הוא כאשר הבורא יניע את הנפש ויעירה ויודיע אותה מה שיהיה ויקרה לה. הרביעי הוא כאשר הנפש משתמשת רק במחשבה בלבד, ואינה משתמשת בחושים כלל.

חלום אמת רוחני הוא הבא מן מושכל השכל לבד והחוש המשתתף לא יפעל עליו כלום וכח הדמיון לא יצייר אותו והמחשבה לא תדע אותו, ואין הוא מונח בזכרון. והתמונות שתבואנה בגבול החלום, אם החוש המשתתף והכח המצייר ויתר הכחות מביטים אליהן, תדע שהתמונות הללו באות מן החושים והמוחשים, ולפיכך הן בטלות. זהו כלל נכון ודבר נפלא. חלום אמת הוא מן הנפש המדברת החושבת, וחלום שוא בא על-ידי השתתפות הנפש הבהמית והתאונית. וכבר נאמר שהחלומות שאדם רואה בסוף האשמורת האחרונה, כאשר הגוף נתרוקן מן הדברים הטבעיים, הם אמתיים על-פי רוב, ומודיעים את שעתיד לבוא קודם שבא, ובלבד שהאדם הרואה אותם הוא צדיק במעשיו וישר בדרכיו ואינו הולך אחרי תאוות גופו.

ובין המופתים שהחכמים מביאים שהנפש היא חיה יודעת ומשכלת הוא שהנפש יודעת בחלום מה שלא תדע בהקיץ; כאשר תתיחד לעצמה ותפרד מן הגוף תדע מה שלא תדע כשהיא שוכנת בתוכו. אריסטוטלס אמר: "כשרעיונות הנפש טהורים תוכל לעמוד על הדברים הנעלמים". ועוד אמר: "הכח המנהיג יבוא מן הנפש, כשהשכל גבר באדם".

² איוב, ל"ג, ט"ו.

³ במדבר, י"ב, ו'.

⁴ איוב, כ', ח'.

⁵ זכריה, י', ב'.

אחרי ההקדמות השכליות הללו אומר גם כן: ענין חבור שירים ומאמרים פרוזאים בחלום הוא דבר שלא נוכל להרחיקו ושאי-אפשר לנו להכחישו, שהרי שמענו דברים כאלה מאנשים המפורסמים באומתנו, אנשי אמת שלא יכזבו ושאפשר לסמוך על שכלם ואמונתם; אין להטיל ספק באנשים שראו את החלומות ולא במה שנתגלה להם בשיר ובפרוזה. אחד מהם הוא ר' האי גאון ז"ל, כמו שמסר לנו ממנו ר' מצליח דיין צקליה⁶, שראה את הדבר בעצמו כשבקר אותו בבגדאד וספר את כל הענין בין יתר דבריו שכתב על-אודות הליכותיו של הגאון הנזכר אל ר' שמואל הנגיד, ירחמהו האלהים. ומעשה שהיה כך היה: הגאון הזה מצא מלה לפיומי ז"ל [=ר' סעדיה גאון] באחת הבעיות, ולא הבין פרושה וכונתה. מחשבתו היתה עסוקה בענין הזה עד שישין. בחלומו ראה אותו, כלומר, את ר' סעדיה, ושאל אותו את פרוש המלה, בלשון ארמית שדברו בה⁷. ר' סעדיה השיב לו, ורמז לו שיעיין באחד הספרים שממנו תתחנן לו משמעות המלה. ובאמת מצא ר' האי את הפתרון בספר שהראה לו. גם הנגיד הנזכר למעלה ראה בחלומו, אחרי שנהרג אָבְן עֲבָאס, הוזיר משנאו ואיש חרמו, שחבר בתים אחדים המורים שגם הוזיר אָבְן אַבִּי מוּסִי, חברו ואיש סודו של אבן עבאס, נהרג. הבתים הם⁸:

וּמִדְעִי – לְאֵל הַלֵּל יִחַדְשׁ;	כָּכָר אָבְד בָּנוּ עֲבָאס וְרַעֲיוֹ
יִחַבֵּט חַיִּש כְּמוֹ קֶצֶח וַיִּוְדֵשׁ.	וַהֲרוֹזֵן אֲשֶׁר הָיָה ⁹ בְּסוּדוֹ
וְשִׁלְטוֹנָם ¹⁰ ? יְהִי שֵׁם אֵל מְקַדֵּשׁ!	וַאֲיֵה כָּל תְּלַנְתָּם וְרַשָּׁעִם

אחד החכמים אמר שחלום בדבר שכבר עבר וחלף אין סומכים עליו, משום שהנו מפעולת החוש המשתתף; חלום על ענין שהוא בהווה דומה לו גם כן; אולם היותר נכון הוא חלום על ענין שעתיד להיות. והבתים של הנגיד הנזכר מורים על שנים מן הסוגים הללו יחד. גם ר' יצחק בן גיאת, ירחמהו האלהים, ספר שפעם אחת עלה ברעיונו לחבר שיר על הצרות והפורעניות

⁶ עין ווייס, דור ודור ודורשיו. כך ד', עמוד 181.

⁷ במקור כתוב השפה הנבטית.

⁸ שירי הנגיד, הוצאת הרכבי, עמוד ע"ז. המשקל הוא ואפר (יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות, יתד ותנועה בדלת ובסוגר).

⁹ הרכבי מנסח: נוסד.

¹⁰ הרכבי: ושילוטם.

שעברו על אליסנה עירו ועל מה שהקרה אלהים אחר-כך. מחו היה עסוק בשאלה איך לקרא את השיר הזה ולכנותו. והנה חבר בחלומו¹¹:

שְׁמָעָה תְּהִלַּת יְהוָה אֲשֶׁר יִבְיַע
יֶצְחָק, אֲשֶׁר נִקְרָא בְּנוֹ מוֹשִׁיעַ,¹²
לְאֵל אֲשֶׁר יִנַּח וּמִי יִנְיַע,
גַּם הוּא אֲשֶׁר יִשְׁקִיט וּמִי יִרְשִׁיעַ.

אז הברר לו (מה שנעלם ממנו מקודם) שצריך לכנות את השיר, 'תהלה'.

הרבה ספורים כאלה נמצאים אצל חכמי אומתנו וחכמי אותו העולם שדבריהם נאמנים. הקדמונים היו אומרים שהחלום הטהור הוא חלק מחלקי הנבואה¹³. אין כל ספק שדבריהם אלה מוסבים על החלום הבא מן הנפש המדברת. שהרי אלו כווננו בדבריהם לכל חלום, היה לכל בן-אדם חלק מן הנבואה. אמנם כבר אמרו¹⁴: "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין". אין כל ספק גם כן שדבריהם אלה נאמרו על חלומות השוא הבאים מן הנפש התאונית והחוש המשתתף. במקומות רבים בכתבי-הקדש נסמך החלום לנבואה. למשל¹⁵: "כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום"; "גם ביד הנביאים גם בחלומות"¹⁶. ובעתיד נקוה להבטחת האלהים יתעלה שרוח הקדש תנוח על כל בני-אדם, כמו שכתוב¹⁷: "והיה אחרי-כן אשפוך את רוח על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקניכם חלמות יחלמון בחוריכם חזינות יראו".

חלום אמת, אף-על-פי שהוא בא מן הנפש המשכלת, יתחברו אליו לפעמים דברים בטלים, שהרי הנפש אינה שלמה בידיעותיה כמו השכל. ולפיכך אמרו הקדמונים¹⁸: "כשם שאי-אפשר לבד בלא תבן כך אי-אפשר

¹¹ משקל השיר הוא כאמל (שתי תנועות ויתד, שתי תנועות ויתד, שלש תנועות בדלת ובסוגר).

¹² נִיַּאת בערבית כננתה מושיע.

¹³ עיין ברכות, נ"ז, ע"ב.

¹⁴ נטין, נ"ב, ע"א.

¹⁵ דברים, י"ג, ב'.

¹⁶ שמואל א', כ"כ, ט' ו'.

¹⁷ יואל, ג', א'.

¹⁸ ברכות, נ"ה, ע"א.

לחלום בא דברים בטלים. אכן הנבואה אינה כן, אלא כמו שכתוב¹⁹:
 "הנביא אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת מה
 לתבן את הבר נאם יי". ועל חלומות בטלים נאמר²⁰: "החשבים להשכיח
 את עמי שמי בחלומתם אשר יספרו איש לרעהו". האישי שספר את חלומות
 השקר הללו נקרא 'שמעיה הנחלמי'²¹, כמו ששמעיה בן דליה נקרא
 'נועדיה' משום שאמר: "נועד אל בית האלהים"²². והחכם המשיל את
 הדברים הבטלים של החלום לדברי הכסילים, כמו שכתוב²³: "כי בא
 החלום ברוב ענין וקול כסיל ברב דברים" (הו"ו של 'וקול' הוא לדמיון).
 אשר לחלומות הבאים מן החוש המשתתף אמר אחד החכמים: "החלומות
 הם שוא ושקר"²⁴, והעושה מעשה על פיהם דומה למי שעושה מעשה על-פי
 הרוח". והמשורר הערבי אומר:
 "החלומות מקרבים דברים שאינם קרובים."

משום שאדם רואה בחלומו תמונות היוצאות מגדר הרגיל ודברים
 נוראים ונפלאים שלא שמע אותם מעולם ולא יבין סבתם בהקיץ, יחשוב
 לכאורה שזה מוכיח שיש לחלומות כִּנָּה דקה רוחנית. סובר הוא
 שלחלומות אין פשר ופתרון משום שהם יוצאים מן המְשַׁכֵּל. ובאמת אין
 הדבר כך, שהרי אנו מוצאים שהם מורים על אמתיות נסתרות וענינים
 כמוסיים. אם פותר החלום הוא חכם וחסיד וצדיק בטבעו וכח השכל שבו
 חזק יותר מכח השכל של האישי שראה את החלום, יכול הוא להשלים את
 הפרטים שלא הבין בעל החלום. שהרי פתרון חלומות הוא מן חכמות
 הנסתרות האלהיות. האלהים ישים את הפתרונים בפיות חסידיו, כמו שכתוב:
 "הלוא לאלהים פתרנים"²⁵. הלא תראה שירמיהו עליו השלום אמר: "מקל

¹⁹ ירמיה, כ"ג, כ"ח.

²⁰ שם, כ"ג, כ"ז.

²¹ שם, כ"ט, כ"ד.

²² נחמיה, ו', י'. השם נועדיה הנביאה נזכר בפסוק י"ד (זכרה אלהי לטוביה ולסנבלת
 כמעשיו אלה וגם לנועדיה הנביאה). המפרשים הקדמונים הסכימו שנועדיה הוא איש
 ולא אשה, והוא שמעיה בן צליה (עין הראב"ע על פסוק זה). אבן גנאח בספר, הרקמה'
 (שער ה', עמוד ע"ט, מהדורת דירנבורג) מבאר שהה"א השניה של, הנביאה' אינה
 לנקה אלא לתפארת.

²³ קהלת, ה', ב'.

²⁴ בכ"י נשתבשה מלה, וצריך לתרגם על פיו, שמחת שקר', וזה אינו הולם את הענין.
 אולם תחת פרח צריך לנסח פרג (בכתב הערבי דומה ח' לג'). עין לעיל במבוא, פרק XI.

²⁵ בראשית, מ', ח'.

שקד אני ראה", ולא ידע את כִּנְת החזון עד שאמר לו האלהים²⁶: "כי שקד אני על דברי לעשות". כיוצא בזה בענין, סיר נפוח²⁷. גם זכריה עליו השלום לא ידע את פתרון החזון שראה עד שהוגד לו, כמו שכתוב²⁷: "הלוא ידעת מה המה אלה ואמר לא אדני ויאמר אלי אלה שני בני היצהר". הלא תראה שיוסף עליו השלום ראה חלום היוצא מגדר הרגיל והמשכל בהקין²⁸. כאשר ספר את חלומו לאביו עליו השלום, שהיה לו גם כן כח הנבואה ורוח-הקדש נחה עליו באפן יותר חזק, פתר אותו לאמתותו. וכיוצא בזה בענין הספור של פרעה ויוסף²⁹. אשר לנבוכדנצר בספורו של דניאל עליו השלום³⁰, זכרונו היה חלש מזכרונו של פרעה. אולם דניאל ברוחו היתרה ובכח הנבואה שבו אפשר היה לו, בעזרת האלהים, לדעת את החלום ופתרונו. וגם אריסטוטלס הזכיר את חלום הרקולס המלך והקורות אותו בעולם, וספורו דומה וקרוב לכל האמור למעלה.

חכמי הטבע פותרים חלומות וסימניהם באפן כזה: המרבה לחלום על-דבר גשמים וימים ונהרות, וכיוצא בזה, סימן הוא שלחות כמו נוברת עליו; מי שרואה לפעמים תכופות בחלומו אש וברקים ומלחמה וכיוצא בזה סימן הוא שהמרה הצהובה גוברת עליו. מי שרואה צבעים אדומים וששר ויציאת הדם וכיוצא בזה סימן הוא שדמו גובר עליו; ומי שרואה צבעים שחורים סימן הוא שהמרה השחורה גוברת עליו. וכן הלאה. הרואה רוח חם או שלגים סימן הוא לחם או לקר. אולם אין שום יסוד לדברים הללו והדומים להם. יש מן החכמים האומרים: כשבעלי אומניות, כגון חרשי זהב, אורנים וסנדלרים, רואים בחלומם שהם עושים את מלאכתם כמו בהקין, ידוע שהחלומות הללו באים מן החוש המשתתף ואין סומכים עליהם. ועל חלומות כאלה אמרו הקדמונים³¹: "אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו שנאמר³²: "אנת מלכא רעיונך על משכבך סלקו". ואף-על-פי שמלאכת השיר אינה מן האומניות הגופניות אלא מן הרוחניות, בכל-זאת

²⁶ ירמיה, א', י"א-י"ד.

²⁷ זכריה, ד', י"ג-י"ד.

²⁸ עֵן בראשית, ל"ז, ה'-י'.

²⁹ שם, מ"א.

³⁰ דניאל, ב'.

³¹ ברכות, נ"ה, ע"ב.

³² דניאל, ב', כ"ט.

משום שהמשורר מרבה להעסיק את הכח החושב בענין הזה ומשתדל להביא פרי, אפשר ליחס חלום כזה גם כן לחוש המשתתף. לפיכך יקריא או יחבר שירים בחלומו כמו שהוא עושה בהקיץ. ברם שירים כאלה הם בענין שלא חשב עליו ובדבר שלא כן לו, ואינם אלא בהסח הדעת ועל-פי מקרה; אבל אם ראה בחלומו מה שכּן לו וחשב עליו הריהו נביא. לפעמים יעסיק המשורר את מחשבתו בענין מי עניני המליצה, בשיר או בפרוזה, כפי שחננו האלהים בהתאמה לנפשו המשכלת (משום שזה יוצא מכלל התענוגים הגשמיים); אם המשורר הוא החושב בענין ההוא הנו נקי בטבעו ושוה במזגו באפן האפשרי וגאה במדותיו ומזגו נוטה לפנימיות נקיה וטהורה; אז כאשר ישבתו גופו וחושיו, יתגבר הכח החושב שבו על כחות הנפש המדברת המקבלת השפעה מן הכח השכלי, וינתן לו מה שירצה ויובל אל דרך מבוקשו. וכאשר יקיץ משנתו יפקיד את מבוקשו אצל כח הזכרון שיזכרהו³³.

זהו מה שראיתי לנחוץ להביא כאן בדבר השאלה ששאלת אותי. והאלהים הוא היודע.

* הקטע דלעיל לקוח מתוך ספרו של משה אבן עזרא (1050-1140) 'שירת ישראל' (כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה) העוסק בכללי השירה ובצורותיה. הספר נכתב בערבית-יהודית לפי סגנון ספרות ה'ארב' הערבית שהייתה נהוגה בזמנו. הוא תורגם לראשונה לעברית ב-1924 על ידי בן-ציון הלפר בשם 'שירת ישראל', ופעם נוספת ב-1975 על ידי אברהם הלקין תחת השם (המדויק יותר) 'ספר העיונים והדיונים'.

(תרגם מערבית והעיר: בן-ציון הלפר)

³³ המלה של המקור אפשר גם לתרגם: ששימו באוצרו.